

EL ROMANTICISME I LA RECREACIÓ DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA

Ramon Grau i Fernández

Seminari d'Història de Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat

Entre els historiadors catalans del segle XX, les obres del romanticisme no han fruit mai d'un gran prestigi, tot i que sempre han estat considerades molt influents o fins i tot determinants del perfil que ha presentat la historiografia al nostre país durant una bona temporada. Jaume Vicens i Vives, que en tenia una imatge pèssima, tendia a allargar el predomini del corrent romàntic fins al seu temps i, més concretament, fins als seus rivals professionals directes, els deixebles d'Antoni Rubió i Lluch. Aquest darrer mestre, tanmateix, no havia tingut pas un concepte gaire més elevat de la historiografia romàntica, que associava també a l'amateurisme; però, per això mateix, ell –catedràtic de cap a peus– s'en deslligava, personalment i més encara com a cap d'una escola de grans ambicions erudites i acadèmiques. De fet, Rubió i Lluch considerava que l'etapa pròpiament romàntica de la historiografia catalana havia estat molt breu, i la fixava entre les revolucions de 1835 i 1868.

La nostra aproximació se cenyeix a aquesta delimitació cronològica estreta, que té moltes virtuts, encara que no ignorarem la influència dels historiadors del segon terç del segle XIX sobre autors posteriors, ni tampoc el seu deute envers els antecessors del segle XVIII i, fins i tot, envers els escriptors de centúries més reculades. És precisament aquesta qualitat de nexa transmissor entre pràctiques disciplinàries d'èpoques molt diferents allò que fa de la historiografia romàntica un dels fenòmens culturals més transcendents de la Catalunya vuitcentista.

Atès l'estat de l'opinió, que continua sent força desfavorable i que recolza més en vaguetats i prejudicis que no pas en anàlisis dels textos específicament romàntics, hem cregut prioritari mirar de produir un retrat crític general de la modalitat catalana de la historiografia romàntica, atenent als següents aspectes: context social; opció metodològica; tria i tractament de fonts; i elaboració de la imatge de Catalunya.

En el període delimitat per a aquest Congrés, 1808-1868, i encara més clarament en l'acotat per Rubió i Lluch, 1835-1868, Barcelona fou el centre d'una revolució industrial, que va dinamitzar l'economia catalana i la féu despuntar dins l'heterogeni mosaic de les regions espanyoles, i d'una revolució liberal, a través de la qual la burgesia local aspirava a contribuir a la modernització de l'Estat. Malgrat els nombrosos obstacles aixecats contra el doble procés de canvi, els dos primers terços del segle XIX foren per a Catalunya, i per a Barcelona en particular, una època de grans esperances i de canvi cultural. Com de costum, la historiografia va expressar –en els seus codis particulars– aquell dinamisme social. D'una banda, la lluita contra els privilegis de l'Antic Règim i la conquesta de la piràmide social per la burgesia tingueren el seu ressò en una concepció menys elitista de la cultura; la historiografia erudita –terreny acotat dels entesos i els poderosos durant l'Antic Règim– hagué de cedir posicions en favor d'una historiografia orientada a un consum social ampli i a través de la qual s'intentava afalagar els anhels de les classes emergents i difondre els nous valors. D'altra banda, l'actitud de la societat burgesa respecte a la història era

bàsicament de ruptura, i en aquest sentit són característiques les apreciacions sobre la inutilitat de les obres d'art del passat, vistes com el costós mirall i l'expressió de la vanitat dels membres improductius de la societat antiga; però els historiadors –tot fent-se ressò de la consciència de ruptura amb tot el passat característica d'aquell moment– anaren més enllà del pragmatisme antihistòric de la burgesia revolucionària, en dues direccions principals: la directriu arrelada en la tradició historiogràfica catalana antiabsolutista del segle XVIII, que, des de Feliu de la Peña fins a Antoni de Capmany, havia exalçat el sistema polític de la Catalunya medieval com un règim de llibertats; i la nascuda de la deploració pel patrimoni perdut a través de guerres, cremes revolucionàries i desamortitzacions, que podia convertir-se en un discurs de crítica –més o menys global– adreçat contra el liberalisme modern.

El romanticisme fou el motllo estètic en el qual foren abocades i amalgamades de maneres diverses aquestes inquietuds socials i intel·lectuals durant el segon terç del segle XIX. Deixant de banda algun notable precursor isolat del segle anterior i les brotades discontinües –reprimides per la reacció política– durant el primer terç del vuit-cents, el romanticisme fou a Catalunya un fenomen tardà, que podia seguir camins ja fressats en altres països europeus i imitar procediments ja acreditats. Entre els historiadors catalans, en concret, el romanticisme triomfà per la seva qualitat de fórmula literària que permetia recuperar la història com a narració pintoresca, deliberadament oposada als freds i erudits discursos analítics de la Il·lustració. La prosa històrica romàntica fa una apel·lació constant a la complicitat entre autor i lectors, a la intuïció de l'historiador individual davant l'objecte de la seva predilecció i a la receptivitat emocionada dels lectors. Però a diferència de les proves documentals o de les argumentacions fetes segons la raó natural, la veracitat de la relació sentimental amb el passat i l'encert dels productes d'aquest moviment de simpatia no són susceptibles de comprovació objectiva. Els historiadors catalans que seguiren el corrent s'adonaren del contrasentit d'un romanticisme adoptat com a fórmula –allò que havia nascut com a reacció espontània i com a crit de guerra contra tot academicisme esdevenia, a la llarga, un nou academicisme– i dels problemes metodològics generats per aquesta inautenticitat de base, que van poder ser superats dins l'àmbit cronològic de vigència plena del moviment sols de manera molt limitada. I també foren dolorosament conscients de la dificultat afegida que implicava pretendre generar la comunió sentimental entre la societat catalana actual i la del passat a través d'una prosa escrita en una llengua diferent a la del país; precisament la llengua que, al centre del poder estatal –la cort de Madrid–, apareixia com el vehicle natural d'una recreació històrica de la nació espanyola que ignorava l'aportació catalana.

Pel que fa a les fonts del coneixement històric (i en part potser a causa de la dificultat lingüística darrerament evocada), el romanticisme català buscà establir la desitjada relació afectiva amb el passat a través de l'estudi de les obres d'art i, en especial, dels discursos no verbals produïts per l'arquitectura, les arts plàstiques i les industrials o la música. Els assoliments més indiscutibles de l'etapa romàntica es produïren en aquesta esfera, que, altrament, proporcionava materials per ambientar i vivificar la reconstrucció dels fets històrics. Per al coneixement d'aquests darrers, en concret, els romàntics catalans es declararen tributaris de la tradició crítica del XVIII i miraren de perllongar-ne l'esforç; i, fins i tot, algun teòric del moviment, com Jaume Balmes, proclamà la teoria –després exacerbada sota el tardopositivisme– que l'historiador podia deixar parlar els documents

per si mateixos. Però, de fet, els historiadors pràctics se sentiren menys atrets pels documents primaris que no pas per les fonts narratives i per la historiografia coetània dels fets estudiats, que permetien sintetitzar la peripècia col·lectiva en episodis significatius i personatges simbòlics i els servien de base per fer llargues glosses, traduïdes al llenguatge modern i enriquides amb l'evocació acolorida dels escenaris. De fet, la frontera entre la prosa historiogràfica i la literatura de creació no fou gens rígida durant l'etapa romàntica, entre altres coses perquè els principals models invocats i utilitzats pels historiadors catalans d'aquell temps no foren els historiadors professionals sinó els poetes, dramaturgs i novel·listes de més èxit a l'Europa postrevolucionària. Fins i tot les edicions romàntiques de fonts –les que impulsava Pròsper de Bofarull des de l'Arxiu de la Corona d'Aragó– són un bon testimoni d'aquesta preferència, que implicava un menor èmfasi en les dues vessants de la crítica heretades del set-cents: la crítica documental i la crítica racionalista.

A través de l'Acadèmia de Bones Lletres barcelonina, els historiadors romàntics heretaren dels seus predecessors el disseny prioritari de renovar la visió històrica de Catalunya, de cap a cap, una tasca considerada pendent des del segle XVII, en concret des de l'aportació de Jeroni Pujades. Precisament, un dels estímuls per a l'adopció de l'estil romàntic era l'intent de retrobar el tremp literari per fer possible aquella empresa, però la propensió a recrear-se en els personatges individuals i els episodis dramàtics, típica del moviment literari vuitcentista, va fer que el procés de reestructuració general de la perspectiva històrica sobre Catalunya sigués força laboriós. A més a més, les vicissituds polítiques de les etapes revolucionària i postrevolucionària del liberalisme espanyol introduïren complexitat i diversitat ideològiques, encara que l'assoliment final dels objectius assumits pel moviment historiogràfic romàntic, per obra de Víctor Balaguer, sols fou possible –i no podia ser d'una altra manera– des d'una perspectiva intensament liberal i lligada a la tradició política local que representaven Feliu de la Penya i Antoni de Capmany.

Si bé les primeres manifestacions romàntiques, dins el vuit-cents català, enllaçaven ja amb el liberalisme, l'arrencada definitiva del moviment coincidí amb l'etapa de deteriorament i aturada del procés revolucionari i, aviat, amb el desencís en relació amb la possibilitat d'una Espanya radicalment diferent de l'anterior a 1808. Per això, les produccions que llançaren el nou estil historiogràfic al voltant de 1840 posen l'accent en la pèrdua cultural que implicava la revolució recent i –tirant enrere– el llarg procés de creixement de l'autoritat estatal, des del Renaixement fins a la mateixa revolució. En aquest esforç de vindicació de la civilització medieval, afavorit per un dels poders d'Antic Règim que havien sobreviscut a l'onada revolucionària –l'Església catòlica–, els historiadors romàntics conservadors sintonitzaren amb el fil de la historiografia patriòtica anterior, i molt especialment amb la generada al voltant dels successius conflictes entre les institucions catalanes –Generalitat i Consell de Cent– i la monarquia hispànica (però no amb la sòlida substància doctrinal d'aquell discurs defensiu). Tanmateix, algunes de les pàgines més melodramàtiques i dubtoses d'aquella literatura històrica foren reeditades pels autors del grup vinculat a Pròsper de Bofarull amb una intenció vindicativa de la nació catalana i amb un to molt lligat a un dels temes principals del romanticisme europeu: el discurs sobre el destí advers de l'heroi irremissiblement enfrontat amb el seu entorn. Aquest empelt entre barroc i romanticisme desembocà en una historiografia victimista que, en

efecte, tot i no ser l'única existent, ha deixat una bona marca en la concepció que els catalans moderns tenim del nostre país.